

NEF'Î'DE AT SEVGİSİ

SABAHATTİN KÜÇÜK*

Divân şiirimizde dört ayaklı hayvanlar içerisinde en çok işlenen attır. At, memduhun (şiirde övülen kişi) ve sevgilinin övgüsünde, şâirin kendi sanat cephesini ya da kalemini ifade; felek, tâlih ... gibi mefhumların anlatımında söz konusu edilir.

Her Divân şâiri, bu hayvanı, yukarıda sıralanan vesilelerle bilhassa memduhun övgüsü sebebiyle şiirine almıştır. Ancak, onyedinci yüzyılın ve Divân şiirimizin kaside alanında en büyük şâiri sayılan Nefî diğer şâirlere kıyasla ata daha çok yer vermiştir. At, hemen hemen bütün kasidelerinde karşımıza çıkar. Meselâ, aşağıda başlıklarını vereceğim rahşiyelerin dışında, Sadrazam Hüseyin Paşa'ya sunduğu bir kasidesinin ard arda gelen oniki beyti tamamen memduhun atının övgüsü ile ilgilidir. Nefî, kasidelerinde atı müstakil olarak işlemiştir. Divan'ında bu varlıkla ilgili üç tane kasidesi bulunmaktadır. Bu kasidelerin nesip ya da teşbip kısmında bağ, bahar, kış, yaz, ramazan, bayram ya da sevgilinin güzelliği ... gibi temaların yerine, memduhun ahırında bulunan birbirinden güzel ve gösterişli atları anlatılır. Bu kasidelerin başlıkları şöyledir:

Der ta'rif-i esbân-ı Şehsüvâr-ı zamân.

Der ta'rif-i rahş-ı Pâdişâh-ı 'âlem-penâh el-müsemmâ biAğa Alcası.¹

Kasîde-i Rahşiyeye der-medh-i Mustafâ Paşa.

Başlıkları verilen bu kasidelerden ikisi Sultan IV. Murad'a, üçüncüsü de Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Söz konusu şiirlerde at, vücut ve hareketlerindeki güzelliği, yürüyüşü, koşması, hızı, heybeti, tırnağı, nalı, süslü takımları ... gibi yönlerinden işlenir. Nefî'nin bu rahşiyelerinde zikrettiği atların adları şunlardır: Bâd-ı Sabâ, Tayyâr, Evren, Mercân, Celâlî Yağızı, Edhem, Gülgün, Cebelî Dorusu, Saçlı Doru, Kapu Ağası Dorusu, Arslan Dorusu, Kayıs Oğlu Dorusu, Ağa Alcası, Şâm Alcası, Dağlar Delisi, Sürâ-

* Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü.

¹ Bu iki kaside yayımlanmıştır; ancak, ikinci rahşiyede geçen atın adı "Ağa Alcası" şeklinde gösterilmiştir ("Nefî", *Büyük Türk Klâsikleri*, cilt 5., s. 118; Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, "Kaside", *Türk Dili*, 415-416-417; 1986, s. 68). Doğrusu, "Ağa Alcası"dır.

hî-i Serefrâz, Dilnüvâz, Tûmâ. Söylediğimiz gibi, bu ve benzeri şiirlerde asıl maksat, memduhun övülmesidir.

Nefî Divânı'nda at, hususî olarak "at, rahş, esb" adlarıyla anılır. Eserde, bunların dışında birçok at adına da rastlıyoruz. Bu adlar, değişik özellikleri ile şiirlere alınmıştır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır:

—*Aşkar*. Arapçada al donlu at demektir. Kestane renkli bilhassa siyah yeveli ve siyah kuyruklu ata bu ad verilir. Aşağıdaki beyitte, memduh Rüstem'e, altındaki at da şiddetli bir rüzgâr gibi koşan Aşkar'a benzetiliyor:

Kendi Rüstem sanasın Aşkar-ı ra^cnâ-perdir
Zir-i rânında o sarsar-tek-i seyyâre-mesîr

—*Eblak*. Alaca at demektir. Gösterişli, alaca bacaklı, sekileri uyluklarına kadar ak olan ata verilen addır. Bu at, diğer Divân şâirlerinde olduğu gibi, Nefî'de de felek için söz konusu edilir. Felek ile eblak arasında kurulan benzerlikte, gece ve yıldızların renginin yanı sıra, feleğin devri, hareketi de gözönünde tutulmalıdır. Nefî, padişahın atını överken bu benzerlikten yararlanıyor. Şâir, memduhun atının uygun ve nazik hareketleri karşısında felek atı sakat ve topal görünür, demektedir:

Harekâtı o kadar mu^ctedil ü nâzûk kim
Eblak-ı çarh ana nisbet görünür kec-rev ü leng

Felek-eblak benzerliğini şu beyitte de görüyoruz:

İde tâ râyiz-i takdîr cevân-ı şebânürüzî
Süre tünd eblak-ı devrânı bu meydân-ı pehnâya

—*Edhem ve Eşheb*: Bu iki at adı genellikle birlikte kullanılır. Edhem, kara donlu, yağız at demektir; aynı zamanda, akşamın koyu yeşile çalan renginede bu ad verilir. Eşheb ise, kır donlu at demektir; bu kelime gri, boz, kır anlamlarına da gelir. Renk bakımından edhem akşam, eşheb ise gündüz için kullanılır. Aşağıdaki beyitte, padişah övülürken samanyolu onun büyüklük edhemine gümüşlü bir takım, güneş de ikbal eşhebine altından bir nal olsun, deniliyor:

Edhem-i iclâline bir raht-ı sîmîn kehkeşân
Eşheb-i ikbâline bir na^cl-i zerrîn âfîtab

—*Gülgün*: Al at demektir. Beyitte, renginin güzelliği dile getirilmiştir:

Turfe Gülgün-ı firibende-reviş kim sanasın
Cümle endâmına urmuş yed-i kudret hinnâ

Gülgün, Şirin'in atının da adıdır.

—*Hınk*: Kır at anlamına gelir. Eblak'ta olduğu gibi, bu at da felek için benzetme unsuru olarak düşünülmüştür. Görüleceği üzere, bu ad, sadece "hınk" olarak değil, "nukra hınk" yani "süt kır" şeklinde ele alınıyor. Beyitte, felek ata benzetilmiştir. Gezegenlerin sultanı olan güneş de bu ata binip dolaşmağa çıkmış. Kısacası, güneşin doğuşu ve yükselişi, sanatlı bir şekilde anlatılıyor:

İde tâ kim nukra hınk-ı çarh ile cevlângeri
Husrev-i seyyâre-i zerrîn-rikâb-ı rûzgâr
"Rikâb", binek atı anlamına da gelir.

—*Kümeýt*: Siyah kuyruklu ve siyah yeveli, soylu doru ata verilen addır. Şâirlerimiz genellikle bu at çeşidini kendi kalemleri için benzetme unsuru olarak düşünmüşlerdir. Durum, Nef'î'de de aynıdır:

Zabt olunmazdı kümeýt-i kalemî destinde
Hatt-ı şî' rinden eger urmasa pâyine şikâl

—*Küreng*: Doru at demektir; ayrıca, atların tâlim ettirildiği alan, çember anlamına da gelir. Beyitte sultan güneşe; felek de altındaki atının tâlim ettiği alana benzetilmiştir:

Kendi hûrşîd-i cihân-tâb-ı felekdür gûyâ
Zîr-i rânında o rehvâr-ı sebük-pûye küreng

—*Kütel*: Yedek at anlamındadır. Kütel, Şeyhülislâm Mehmed Efendi vasfında söylenmiş olan bir kasidenin duâ kısmındaki şu beyitte yer alır:

Râyiz-i bahtun olup rahş-ı murâd üzre süvâr
Eşheb ü edhem-i rûz u şeb ola ana kütel

Beyitte râyiz, rahş, süvâr, edhem, eşheb, kütel kelimeleri arasında bağarılı bir tenasüp sanatı vardır.

—*Rahş*: Hususiyle at anlamına geldiği gibi, kırmızı ve beyazın karışımı gayet yürük bir atın da adıdır. Genellikle hızı ile şâirlere girer:

Te'âlallah ne çâpük-rev olur ol rahş-ı bî-hemtâ
Ki berk u bâd anunla idemez sür'atde dâ'vâyı

Rüstem'in kutlunanmış atının adı da "Rahş"dır.

—*Râhvâr (Rehvâr)*: Rahvan dediğimiz acele, fakat sarsıntısız giden binek hayvanıdır. Bu tarzda gidişe de rahvan denir. Örnek beyit, "Küreng" maddesinde verildi.

—*Semend*: Kula at demektir. Bu renk, at kısmında sarıya meyilli olan, al ile kır arası renktir. Güzel ve çevik attır. Nefî Divânı'nda, hareketlerindeki güzelliğin yanı sıra, savaşlardaki hızı ve mahareti ile de söz konusu edilir:

Zihî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftârı
Unutdurur dil-i ʿuşşâka cilve-i yâri

...

Kaçar turmaz önünce hâr u has gûyâ ki sarsardur
Saf-ı a ʿdâya sürdükçe semend-i bâd-peymâyı

...

Düşdükçe hâke gûy-sıfat kelle-i ʿadû
Pây-i semendi tut ki ana savlecân olur

Son beyitte görüldüğü üzere, kesilen düşman kelleleri, gûy yani top, memduhun atının ayağı da savlecân (çevgân) olmuştur. Beyitte “gûy u çevgân” oyununun atlarla oynandığına da işaret edilmiştir. Bu arada, söz konusu oyuna alışkın atlara “çevgânî” denildiğini de belirtelim.

—*Şebdîz*: Gece renginde demektir. Kara yağız renkte soylu bir atın adıdır. Husrev-i Pervîz'in atının adı da Şebdîz'dir. Nefî, sultanı Husrev'e benzetirken, Şebdîz'i de zikrediyor. Bu gibi benzetmelerde, ay ve güneş, bu atın nalı olarak düşünülür:

Husrev-i Cem-hasem-i devr-i zamân kim yaraşur
Naʿl-i Şebdîz'i olursa meh-i tâbân-ı felek

Nal ay ya da güneş olarak düşünüldüğünde, naldaki çivilerin başları da yıldızlara benzetilir.

— *Tekâver* : Yorga yürüyüşlü ve seğirdici at anlamına gelir; felek için benzetme unsuru olur:

Kecîm-i sîm-keş ü zer-rikâb ile tâ kim
İde tekâver-i çâlâk-i çarh reftârı

Beyitte, hareketlerindeki hız sebebiyle felek ata, güneş altundan üzenkiye, yıldızlar da atlara giydirilen gümüş işlemeli elbiseye benzetiliyor.

—*Tevsen*: Sert, dikbaşı ve azgın at demektir. Evcilleşmemiş genç ata da tevsen denir. Şâir, bu atı, savaş alanındaki hızı ve hareketliliği, feleğin dönüşü ve kendi yaratılışı gibi hususlar için söz konusu eder:

Ne tevsen âteş-i çâpük-^çinân ki tek durmaz
Direng itdüği dem jîve gibi endâmı

...

Neylesün râyız-i endîşe nice zabt itsün
Rahş-ı tab^çum gibi bir tevsen-i çâpük-pâyı

Nefî Divânı'nda atlarla ilgili tâbirlere de rastlıyoruz. Bu tâbirler şunlardır:

— *Bergestüvân* (*Bergestân*): Savaşta ata giydirilen gömlek, zırh anlamındadır:

Vâdî-i medhünde cevlân itdüğün yaraşur
Atlas-ı çarh olsa rahş-ı tab^çuma bergestüvân

Şâir, bir başka beytinde ise, savaş alanında hızla koşan atı kuşa, üzerinde dalgalanan gömleği de bu kuşun kanadına benzetmiştir.

— *Çul*: Kıldan ya da yünden yapılmış hayvan örtüsüdür:

Sanurlar eşheb-i rûz-ı hümayûn-fâl-i nusratdur
Görenler gâhî üstinde çul-ı dîbâ-yı zîbâdur.

Yazılışı aynı, fakat “çil” şeklinde okunan bir başka kelime de, sağ ön ayağı ile sol arka ayağı beyaz olan at anlamına gelir.

— *Düm* (*Dümbâl*): Atın kuyruğu demektir. Beyitlerde, kuyruğun bütünü ya da sadece kılı, renk bakımından söz konusu edilerek atın kadri- nin yüceliği anlatılır:

Mûy-ı şeb-reng-i düm-i leyle-i kadr-i Ramazân
Na^çl-i zerrîn-i sümi yek-sebe mâh-ı Şevvâl

— *Düvât*: Üzenge kayışı anlamına gelir. Ata hız vermek için üzenge kayışının hareket ettirilmesi gerekir. Nefî, aşağıdaki beyitte atın hızını mübalağalı bir şekilde dile getiriyor:

İrişür mağrîbe ol sâyesi maşrıkda iken
Sehv ile râkibi ger eylese tahrîk-i düvâl

— *Ercel*: Yaya anlamına geldiği gibi, bir ayağının üzeri beyazla işaretlenmiş sığır, davar ya da at demektir:

Gice gündüz nitekim ola tedâhülde müdâm
Eşheb-i rûz ile edhem-i şâmı ercel

— *Gâşiyedâr* : Gâşiyeye, at eyerinin altına örtülen örtü anlamına gelir. Halk dilinde “haşa” şeklinde kullanılır. Gâşiyedâr ise, haşa tutan, seyis de-

mektir. Bir başka anlamı ise Cebrail'dir. Şâir, beyitte melek, memduhun atının ayağının önünde seyis olsa uygundur diyor:

Pîş-i pâyinde melek gâşiyedâr olsa mahal
Na'l-i zerrinine hûrşîd yüzün sürse revâ

—*Gem*: Bu kelime, güzel bir benzetme ile ortaya konulmuştur. Memduhun atı kızgın aslana, ağzında çiğnediği gem de aslanın ağzına vurulan zincire benzetilmiştir:

Bir de Arslan Dorusu'dur ki gemin gördükçe
Kendüdür aynı ile şîr-i ner-i silsilehâ

—*Istabl* (*Sıtabl*): Ahır anlamına gelir. Aşağıdaki beyitte sultanın atlarının bulunduğu ahır övülüyor:

O şâhenşâh-ı zî-şân kim yeterdi ana bu devlet
Olaydı mîr-i istabl-ı hümâyûnı Sikender ger

—*Înân*: Dizgin demektir. Bu şekilde kullanıldığı gibi "irhâ-yı 'inân" olarak da görülür.

— *İrhâ-yı 'inân*: Bu terkip "dizginleri salvermek" anlamına gelir. Mecazî olarak da "işe devam etmek" demektir. Terkipteki kelimeler, ayrı ayrı olarak da kullanılır. Atın dizginlerinin salverilmesi, doludizgin koşturulması demektir. Nef'î, atın bu şekilde koşmasını, yine mübalâğalı olarak ifade ediyor:

Olurdu peykeri evvel kademde dîdeden gâ'ib
Virüp ruhsat 'inâna râyizi gösterse irhâyı

Şu beyitte de şâir, binicisinin yanılarak dizginleri salvermesi durumunda, bu atın bütün âlemi gölgesi yere düşmeden dolaşabileceğini söylüyor:

Düşmeden sâyesi hâk üzre ider 'âlemi tay
Sehv ile râkibi gösterse 'inâna irhâ

—*Kecîm*: At zırhı demektir. Savaş sırasında atlara giydirilir. Örnek beyit "Tekâver" maddesinde verilmiştir.

—*Mişvâr*: Atın, alıcıya gösterilmesi maksadıyla ileriye ve geriye koşturulması demektir. Atın satılması için ortaya çıkarıldığı yer anlamına da gelir. Mişvâr; tarz, tavır, gidişat da demektir:

Gubârına iremez şeh-süvâr-ı endîşe
Ne denlü rahş-ı hayâle virürse mişvârı

Beyitte, Nefî, sultanın atının hızını anlatmağa çalışıyor. Atı o kadar hızlı koşuyor ki, düşünce binicisi hayâl atını ne kadar hızlı sürse de onun tozuna bile yetişemez, diyor.

— *Mih* ve *Nal*: Birbirleriyle ilgili oldukları için bu iki kelimeyi beraber almayı uygun buldum. Atla ilgili olarak en çok kullanılan unsurlardan birisi naldır. Nal; şekli, parlaklığı, taşlardan çıkardığı kıvılcım ya da toprakta bıraktığı iz ... gibi hususiyetleriyle şiire girmiştir. Memduhun övgüsünde atın nalı ay ya da güneşe benzetilir. Savaşta atının nalından çıkan kıvılcımlar, gökyüzüne kadar yükselir veya savaş alanını cehennem çevirir. Mih yani nalın çivisi ise, şekli ve parlaklığı yönünden yıldızla benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte felek, memduhun atının turnağı; yeni ay (hilâl) atının nalı; sabit yıldızlar da naldaki çivilerin başları gibidir, denilmektedir:

Cihân-ı sür⁶ate gûyâ felekdür kâse-i sümmi
Ser-i mîhi sevâbit na¹-i zerrîndür yeni ayı

...

Şehsüvâr-ı âlem-ârâ kim revâdur olsa ger.
Na¹ ü mîh-i rahşî çarhun âfitâb u ahteri

— *Pâleheng*: Kelimenin aslı “Pâlâheng”dir. Dizgin anlamına gelir; samanyolu da demektir. Pâleheng, genellikle, altın anlamına gelen “zer” kelimesi ile birlikte “zer pâleheng” şeklinde kullanılır:

Eyleye tâ husrev-i sâhib-kırân-ı şark u garb
Eşheb-i zer pâleheng-i subh ile cevlângeri

Beyitte, güneş doğu ve batının sultanına, sabah vakti atına, ışıkları da bu atın dizginlerine benzetilmiştir.

— *Raht*: At anlamına da gelen bu kelime, özellikle at takımı demektir:

Zihî rahş-ı murassa⁶-raht u zerrîn-na¹ ü sîmîn-teng
Ki kıymetde deger satl-ı sıtablî tâc-ı Dârâ'ya

— *Râyiz*: At terbiyecisi yani seyis demektir. Nefî, bu kelimeyi, sultanın uğurlu bahtı, kendi düşüncesi ya da şâirlik yönü için söz konusu eder:

Âlem-i ma⁶nâyı eyler pür tezelnül cünbişi
Râyiz-i tab⁶um idince rahş-ı fikri zîr-i zîn

— *Rikâb*: Üzengi demektir. Ayrıca, binek atına da “rikâb” adı verilir. Kelimenin her iki anlamı da beyitte kullanılmıştır:

İde tâ kim nukra hınk-ı çarh ile cevlângerî
Husrev-i seyyâre-i zerrîn-rikâb-ı rûzgâr

Rikâbın, binek atı anlamı, hınk ve cevlânger kelimeleri ile ilgili olduğu için iham-ı tenasüplü kullanılmıştır.

—*Satl*: Ata su verilen ağaçtan kovadır:

Zihî rahş-ı murassa^c-raht u zerrîn-na^l u sîmîn-teng
Ki kıymetde değer satl-ı sıtablı tâc-ı Dârâ'ya

Memduhun atının su içtiği kova, kıymet bakımından Dârâ'nın tacı ile birdir, denilmektedir.

—*Süm*: Atın tırnağı anlamına gelir. Bu kelime hakkında “Düm” ve “Nal” maddelerinde bilgi verildi. Atın tırnağı, beyitlerde şekli ve nalı ile birlikte ele alınır.

— *Şâtır* : Büyük bir kimsenin atının yanında gitmekle görevli ağa demektir. Nefî, aşağıdaki beyitte sultanın atı, düşünce şâtırını gölgesi gibi geride bırakarak hızla geçip gider derken atın hızını mübalağalı bir şekilde ortaya koymuştur:

Bırağur anı dahi sâyesi gibi yolda
Olsa ger şâtır-ı endîşe ile pâ-der-pâ

—*Şikâl*: Azgın atları zaptetmek için ön ayaklarına vurulan ip, sicimdir. Şu beyitte şâir, kalemini ata (kümeyt), kağıttaki yazıları da bu atın ayağına vurulan sicime (şikâl) benzetiyor:

Zabt olunmazdı kümeyt-i kalemi destinde
Hat-ı şî^f rinden eger urmasa pâyine şikâl

—*Teng*: Kolan demektir. Hayvanın eyerini bağlamak için göğsünden geçirilerek bağlanan yassı kemer. Aşağıdaki beyitte Nefî, düşman saflarını yarıp geçen memduhun atına gümüş kolan olarak samanyolu takılırsa yaraşır, derken onun kadrinin yüceliğini belirtmek ister:

Saf-şikâl u sipeh-endâz kim olsa yaraşur
Kehkeşân edhem-i çâpük-revine sîmîn-teng

—*Zîn-pûş*: Eyer örtüsü anlamına gelir:

Nûrdan bâl açar uçmağa melekdür sanasın
Olsa zîn-pûş-ı serâserle ne dem cilve-nümâ

Beyitte hızla giden at, üzerindeki kıymetli kumaştan eyer örtüsü ile sanki uçmak için kanat açmış bir melektir, denilmektedir. “Uçmak” sözü, uçmak ve cennet anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır.

Nefî Divanı'nda at ile ilgili ad ve tâbirlerin yanı sıra, atın vücut ve hareketleri bakımından bir güzellik unsuru olarak da işlendiğini görüyoruz. Şâir, atın bütünüyle vücudu için, "peyker" ve "endam" sözlerini kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte atın boynunun ölçülü, kalçalarının semiz ve toplu oluşundan bahsetmiştir:

Nedür ol gerden-i mevrûn o sürîn-i ferbih
Aceb endâmı güzel şûh-ı cihândur hakkâ

Nefî, atın vücudundaki kıllardan da söz etmiştir:

O denlü sürh ü rahşân mûy-ı endâmı ki lâyıkdur
Kabâ-yı cismine ger benzedirsem âl dîbâya

Atın pırl pırl ve kırmızı renkli tüyleri kırmızı ipek kumaşa benzetilmiştir. Şu beyitte de sözü edilen hayvanın mütenasip vücudu, yürüyüşü ve cilvesinin yanı sıra, dizi ile topuğu arasındaki kısmı misk kokulu (ya da siyah) yelesi ve kuyruğu, alnına dökülen kıvrımlı perçemleri övülmüştür:

O mevrûn peyker ol tarz-ı hırâm ol cilve-i nâzük
O simîn sâk o müşgîn yâl ü düm ol kâkül-i pür ham

At, alnına dökülmüş kıvrımlı perçemleri ile nazlı bir güzele benzer:

Sanurlar nâz-perver bir sanemdür kim hırâm eyler
Humâr-ı h'âbdan olmuş perişân turra vü perçem

"Perişân" kelimesinin "peri kadar güzel" anlamını da düşünmek gerekir. Hatta o, çok zaman, güzellerin dahi hayran kaldığı bir güzellik timsalidir:

Hırâm-ı dil-keşe mâil olan ra^çnâ sehî-kadler
Görince hüsn-i refânın olurlar şivede mülzem

Memduhun "Şâm Alcası" adlı atı, kırmızı elbiseleri ile salına salına giden bir güzel olarak tahayyül edilmiştir:

Bir de Şâm Alcası kim itse ne dem meyl-i hırâm
Sanki refâra gelür bir sanem-i sürh-kabâ

Bu müstesna güzel, bir bakışıyla bütün cihanın canını yağmaya verebilir:

Salınup her tarafa nâz ile itdükçe hırâm
Bir nigâh ile ider cân-ı cihânı yağmâ

Nefî, böyle bir güzelin benzerini hiçbir yerde bulmak mümkün değildir. Ancak, bu güzelliği, memduhun ahırında bulunan diğer atlarda göre-

biliriz. Hatta şâirimiz, güzellik timsali bu atları Mecnun görmüş olsaydı Leylâ'yı unutturdu, der:

Ger görse bunları Mecnûn-ı melâmet-dîde
Yâdına gelmez idi bir dahı hüsn-i Leylâ

Kaside alanının büyük şâiri Nefî, aşağıdaki beyitlerinde atın güzelliğini anlatırken muhayyile gücünün ne kadar mükemmel olduğunu göstermiştir. Memduhun atı o kadar güzeldir ki, sevgilisinden ayrı kalmış olan zavallı âşık, bu atın güzel endamını tasavvur ederek gönlünü avutabilir. Belki de, sevgilisinin saçlarını bu atın ayaklarına bağ yaparak onun güzelliğini gönlünce seyredilemeye dahi isteyebilir. Hayal son derece güzeldir:

Tasavvur eylese ger peyker-i dil-ârâsın
Dem-i firâkda eğerdi 'âşık-ı zârı

Murâdı üzre hayâlinde seyr için şeklin
Şikâl ider ana belki zülf-i dil-dân

At, sadece vücut ve hareketlerindeki güzelliği ile değil, zekâsı ve anlayışı bakımından da şiire girmiştir. Şu beyitte Nefî, onun, binicisinin bir kaş işaretiyle hemen düzenli yürüyüşe geçebildiğini belirtiyor:

Müdde'â-fehm o kadar kim ider âheng-i şitâb
Râkibi gûşe-i ebrûyla itse imâ

İnsanı hayran bırakan bu güzellik, Cenab-ı Hakk'ın kudretine güzel bir işarettir:

Nedür ol şive-i refât ile ol peyker-i mevzûn
Gören hayrân kalur âsâr-ı sun'-ı Hak Te'âlâ'ya

Divân'da, atın vücut güzelliğinin yanı sıra, hattâ daha çok, hareketlerinin güzelliği, uygunluğu üzerinde durulur. Ayrıca, heybeti ve öfkesi, yürüyüşü, hızı ... gibi hususlar da sık sık dile getirilmiştir.

At, mülâyim ve nâzik hareketleri ile sanki cilveler yapan bir güzele benzer. Yavaş yavaş ve salınarak yürüyüşleri, şâirin hatırına nazlı bir güzeli getirir:

Şivede cilvede mestâne hırâm eylemede
Var ise yine odur bir sanem-i müstesnâ

Ya da cilveleriyle cennet tavusunu andırır:

Gelse refâtara döner bir sanem-i ra'nâyâ
Başlarsa cilveye tâvûs-ı cinândur gûyâ

Cilvelerinde, hareketlerinde o kadar maharetlidir ki, kılın ucunda bile bir rakkas gibi rakedebilir:

İstese bu da ider bir ser-i mûda cevelân
Belki rakkaslık itmekde olur ahyânâ

Bu kadar yumuşak ve mutedil hareketleri olan atın bir anda değiştiğini, eski hali yerine sert ve öfkeli bir hal aldığını görürüz. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde gayet hızlı koşmasına rağmen atın nalındaki çivilerin darbesinin gül yaprağında bile iz bırakmadığı söylenir; ikinci beyitte ise, aynı atın hareketlerinin bir anda sertleştiği ve nalından çıkan kıvılcım şimşeklerinin taşları dahi eritebileceği mübalâğalı bir şekilde ifade ediliyor:

O denlü tîz-rev kim ser-i mîhi nişân itmez
Dokınsa sadme-i na^{li} eger gül-berg-i ra^{nâya}
Garâbet bundadur ammâ gelince tünd refâtâ
Eridür berk-i na^{li} ger dokınsa seng-i hârâyâ

Nefî, atı bu haliyle bir ejdere, ağzından zincire vurulmuş bir aslana benzetir. Hareketlerindeki sertlikten doğan havanın gökyüzünü parçalayabileceğini ya da dağları kökünden sarsabileceğini söyleyerek atın heybet ve öfkelerini mübalâğalı bir şekilde dile getirir. Zaten şâirin sanatında göze çarpan en önemli hususlardan biri, mübalâğadır.

At, savaş alanlarında sanki devleşir; nalından çıkan kıvılcımlar düşmana cehennem ateşi olur veya düşman saflarını önüne katıp sürükleyen bir fırtınaya benzer:

Çeker sipâh-ı melâ^{ik} önince tîğ-i zafer
Ne dem kim sürse ^{adûya} semend-i dîv-nijâd

...

Tokınsa arsa-i heycâda na^{li} ger senge
^{Adûya} her şereri bir cahîm ider îkâd

...

Kaçar turmaz önince hâr u has gûyâ ki sarsardur
Saf-ı a^{dâyâ} sürdükçe semend-i bâd-peymâyı

Bu kadar haşin ve öfkeli olan atın bir anda eski haline döndüğünü, eski mülâyim tavrını takındığını, hareketlerinin yumuşadığını da görebiliriz:

Bu denlü tünd iken refâtî ammâ cilveler eyler
Ki dil-ber gibi tarz u tavrına meftûn olur âdem

Sarsılır arz u semâ sanki kıyâmet koparur
Böyledür tünd şitâb eyledügince ammâ
Gelse refâtâra döner bir sanem-i ra^cnâya
Başlasa cilveye tâvûs-ı cinândur gûyâ

Nefî'nin, şiirlerinde geniş bir şekilde işlediği husus, atın çabuk ve hızlı hareketleridir. Bu hususu ifade ederken birçok benzetme unsurundan yararlanmışır. Atın yürüyüşündeki çabukluğu ve hızı için “sebük-rev, sebük-pû, sar-sar-tek, bâd-peymâ (bu söz, aynı zamanda yürük at anlamına da gelir), çâlâ, çâpük-rev, çapük-pâ” gibi sıfatlar kullanmıştır. Hızlı koştuğunda arkasından ne yıldırım ne de rüzgâr yetişebilir. Hz. Süleyman'ın tahtı gibi uçar, ya da kanatlanan bir kuş olur:

Uçar kuşdur şitâb itdükçe gûyâ benzer anuñcün
Kenâr-ı dâmen-i bergestüvânı bâl-i ^cankâya

Hüsâm Giray Han'a sunduğu bir kasidesinde de şunları söylüyor:

Ân sebük-rev tekâverî ki be sehv
Râkibeş ger ^cinân der endâzed
Hîş-râ çûn hayâl ider yek-dem
Ez dü-^câlem birûnter endâzed²

Hızı konusunda atı, birkaç beyitte Burak ile mukayese etmiştir. Burak'a gösterilen saygının buna da gösterilmesi gerekir, diyerek ata verdiği değeri belirtmiştir:

Yaraşur dirsem eger ana Burâk-ı cennet
Ki revâdur buna ta^czîm o kadar kim farazâ

Hattâ, bir başka beytinde Burak'tan daha hızlı olduğunu bile iddiâ eder:

İremez gerdine sür^catde Burâk-ı cennet
Berk-i hâtifden ola ana meger kim per ü bâl

Aşağıdaki beyitte de, memduhun atına “miskî kemhâdan (misk kokulu, aynı zamanda misk renginde yani siyah ipekli kumaş)” yapılmış bir eyer

² Binicisi hızla uçan o atın dizginini yanılarak gevşetecek olursa, o'nu (binici) hayâl gibi bir anda iki âlemin dışına uçurup götürür.

örtüsü giydirilecek olursa, Mirâc'ın kadri yüce gecesinin atına döner, denmiştir:

Dönerdi edhem-i şâm-ı mu' allâ-kadr-i Mi'râc'a
Eger ki ana zîn-pûş itseler bir misî kemhâyı

Sadrazam Hüseyin Paşa'ya sunduğu kasidenin bir beytinde ise, memduhun atını, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye verdiği Düldül adlı kır ata benzetmiştir:

Ne çâpük-rahş olur ol Düldül-i sîmurg-per elhak
Ki olmuş 'âlem-i fitratda sehmü'l-gayb ile tev'em

Düşman saflarına fırtına gibi saldırmasına karşılık diğer zamanlarda atın bu hızı, nesim veya sabâ rüzgârı gibi gönüllere ferahlık verir, toprağa gül yaprakları saçar. Şâir, atın nalının topraktaki izlerini gül yapraklarına benzetmiştir. Ya da denizin üzerinden nesim rüzgârı gibi geçse, ayağına bir damla su dahi dokunmaz, diyerek mübalâğa sanatının "gulüb" şekline örnek vermiştir. Nefî'nin, atın hızını ifadede kullandığı "saba" ve "nesim" sözleri, bu hızın yumuşaklığını ve insan tabiatına hoş geldiğini gösterir. Hızlı koştuğu zamanlar dalgalanan vücudu, kırmızı renkte dalgalı ipekli bir kumaşa benzer. Durduğu zaman bile, vücudu civa gibi devamlı hareket eder.

Nefî, atı, kendi sanat yönünü ifade maksadıyla da şiirlerine almıştır. Bunun için hız, çabukluk ve dikbaşlılık ... gibi yönleriyle dikkati çeken "rahş" ve "tevsen" adlı atların yanı sıra at terbiyecisi anlamına gelen "râyiz"i beyitlerine dahil etmiştir. Bu gibi beyitlerinde Nefî'nin, ihtişamlı hayâlleri, âhenkli, tok ve gür sesi, sanatına olan güveni açık bir şekilde görülür:

'Âlem-i ma'nâyı eyler pür tezelzül cünbişi
Râyiz-i tab'um idince rahş-ı fikri zîr-i zîn

Neylesün râyiz-i endîşe nice zabt itsün
Rahş-ı tab'um gibi bir tevsen-i çâpük-pâyı

Türklerin sahip olduğu Bozkır kültürünün dayandığı temellerin en önemlilerinden biri, şüphesiz, attır. At, belirli bir kültür bölümü içerisinde değer kazanmıştır; bu da Bozkır kültüründe mevcuttur. Bu kültürde, atın binek hayvanı durumuna getirilmesi esastır. Zamanla da askerî değer kazanmış olup, savaş ve kahramanlık tipi haline konulmuştur. Türk kültür

hayatında önemli bir yeri olan atın, Nefî tarafından geniş ve ustaca işlendiğini görüyoruz. Nefî'nin, atı, sırf memduhu övmek maksadıyla şiirlerine aldığını düşünmek yanlış olur, sanırım. Bunda güzellik ve kahramanlık timsali olarak ele aldığı ata duyduğu derin sevginin, verdiği değerın yanı sıra kendi ruhî yapısı ile onunki arasında kurduğu yakınlığın da payı vardır. Allah'ın kudretinin mükemmel bir eseri olarak görülmesi, Burak, Düldül ve Cebrâil ile kıyaslanması, Mirac hadisesi örnek getirilerek kadri- nin yüceliğinin ortaya konulması ... gibi hususlar, Nefî'nin bu hayvana verdiği değeri ortaya koymaktadır. Bu durum, eski Türklerde ata gösterilen aşırı sevgi ve verilen değerın devamı sayılabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984.
Nefî Divânı (Türkçe), İstanbul 1269.
Nefî Divânı (Farsça), Üniversite Kütüphanesi TY 719.
Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 3, İstanbul 1983.
Steingass, F., *Persian-English Dictionary*, London 1930.
Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul 1978.
Şükün, Ziyâ, *Ferheng-i Ziyâ*, cilt 2, İstanbul 1947.
Tarlan, A.Nihad, *Nefî'nin Farsça Divan Tercümesi*, İstanbul 1944.